

Marjan Linasi

Nacistična oblast na Koroškem 1938-1945 in njena politika do Slovencev

Uvod

Predmet naše razprave je nacistična oblast, njene strukture in nosilci ter njeni nameni in cilji. Naš namen torej ni govoriti o odporu proti nacizmu, ki predstavlja povsem drug problemski sklop, ampak izključno razgrniti naravo nacistične oblasti in njenih struktur, torej vse tisto, kar je ta oblast storila in kar bi bila tudi sicer storila, tudi če ne bi bilo odpora in torej ne bi bili potrebni povračilni ukrepi proti njegovim nosilcem. Obravnavano temo so številni pisci, ki se ukvarjajo z novejšo koroško zgodovino, doslej omenjali, navadno na začetku svojih razprav, ki so bile usmerjene na druge probleme. Najdlje pa je v obravnavi prav te problematike prišel za Koroško severno od senžermenske meje koroški zgodovinar in publicist dr. August Walzl,¹ za Koroško južno od nje, predvsem za Mežiško dolino in območje Dravograda pa v svojem temeljnem delu o tej problematiki na Slovenskem že dr. Tone Ferenc,² za njim pa, z dodatkom številnih lokalno zanimivih dejstev in dogodkov Bogdan Žolnir.³

Geografsko torej zajema razprava zgodovinsko deželo Koroško, z izjemo Karnalske doline, ki je po prvi svetovni vojni pripadla Italiji. V ostalem pa obravnava pretežno tisti del Koroške, kjer so živeli oziroma še živijo Slovenci. Na jugu in jugovzhodu je omejen s staro deželno mejo proti Gorenjski in Štajerski, ki se je pred drugo svetovno vojno in po njej večinoma pokrivala tudi z mejo med sosednjima državama (med vojno meje seveda ni bilo, se je pa pod nacistično vladavino močno povečal pomen deželni mejá), na severu in severovzhodu pa z jezikovno mejo proti strnjeno naseljenemu nemškemu prebivalstvu dežele, ki se je po srednjeveški kolonizaciji ustalila v 15. stoletju in je v času nacizma vsekakor še veljala. Ta je vzhodno od Šmohorja presekala Ziljsko dolino, nato je šla proti vzhodu na Dobrač in Osojske Ture ter prek Gosposvetskega polja in Svinške planine severno od Djekš, od tu pa navzdol do Drave pri Labotu. Koroška severno od senžermenske meje je na osnovi izida plebiscita 10. oktobra 1920 pripadla Republiki Avstriji in je 13. marca 1938 prešla pod nacistični tretji rajh. Koroška južno od senžermenske meje, ki je obsegala Mežiško dolino s širšim območjem Dravograda ter Jezersko, pa je po 10. septembru 1919 brez plebiscita pripadla Kraljevini SHS. Po 6. aprilu 1941 je nacistična Nemčija tudi ta del Koroške zasedla in na njem vzpostavila svojo okupacijsko oblast, formalnopravno priključila pa ga nikoli ni, kot tudi ne Štajerske in Gorenjske, čeprav je to večkrat nameravala storiti.

¹ August Walzl: "Als erster Gau...". *Entwicklungen und Strukturen des Nationalsozialismus in Kärnten*. Klagenfurt 1992 (dalje: Walzl, Als erster Gau).

² Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*. Maribor 1968, (dalje Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

³ Bogdan Žolnir, Mile Pavlin: *Protifašistični odpor. Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943*. Ljubljana 1995, str. 15-34 (navajam: Žolnir-Pavlin, *Protifašistični odpor*).

Nemška zasedba ozemlja

A. Severno od senžermenske meje

Nacistična državnopravna teorija je uvrščala Avstrijo med popolnoma in brezpogojno nemška ozemlja, ki jih je treba takoj po zasedbi priključiti nemškemu rajhu. Kot razlog za zasedbo Avstrije je Hitler v govoru pred rajhstagom 20. februarja 1938 navedel zaščito nemških sonarodnjakov (Volksgenossen), ki da "si ne morejo sami zagotoviti človečanske, politične in svetovnonazorske svobode". Pod pritiskom domačih nacistov, spodbujenih od nemškega rajha, je avstrijski predsednik dr. Miklas 11. marca 1938 zaupal sestavo nove vlade nacistu dr. Arthurju Seyss-Inquartu, ki je takoj poklical v Avstrijo nemške čete, avstrijski vojski pa prepovedal vsakršen odpor; 12. marca so enote 8. nemške armade začele po načrtu, ne da bi naletele na odpor, zasedati Avstrijo, kar je trajalo do 17. marca. Del nemških enot se je nato po 24. marcu umaknil nazaj v Nemčijo, druge pa so ostale v Avstriji kot zasedbene enote. Avstrijska vojska je bila do jeseni tega leta postopoma vključena v nemško.

Nova avstrijska vlada je 13. marca 1938 izdala ustavni zakon, ki je določal, da je Avstrija dežela nemškega rajha, za 10. april pa je določil "svobodni in tajni referendum" vseh nad 20 let starih moških in ženskih Avstrijcev o ponovni združitvi z nemškim rajhom. Iste dne je objavil Hitler v Linzu zakon o ponovni združitvi Avstrije z nemškim rajhom, ki je vseboval že omenjeni avstrijski ustavni zakon, in določal, da do tedaj veljavno pravo ostane še naprej v veljavi, nemško državno pravo pa uvaja v Avstrijo Hitler sam ali pa od njega pooblaščen rajhovski minister. 15. marca je izšla uredba k zakonu o priključitvi, ki je določala, da je odgovorna oseba za priključitev nemški notranji minister, ki lahko prenese svoje posle tudi na nemškega opolnomočenca na Dunaju, ki mu lahko zaupa svoje posle tudi pooblaščenec za štiriletni plan. Tega dne je Hitler prvič objavil, kateri nemški zakoni začnejo veljati v Avstriji. Značilnost te prve priključitve je bila v tem, da so se rajhovski zakoni le počasi uvajali v sicer povsem priključeno Avstrijo in da je bil kljub priključitvi postavljen na Dunaju nemški opolnomočenec, ki je ostal na tem mestu še celo po izidu zakona o Vzhodni marki (Ostmark) 19. aprila 1939, do posebnega Hitlerjevega ukaza z dne 15. marca 1940 o prenehanju njegove službe in njegovega urada.⁴ Z zakonom o Ostmarki je bilo ime Avstrija izbrisano iz uradne rabe in nadomeščeno z izrazom Ostmarka. Razdeljena je bila na sedem dežel (Reichsgau), ki so bile neposredno podrejene Hitlerju in centralnim oblastem v Berlinu. Od leta 1942 se tudi ime Ostmarka ni več uporabljalo, ampak samo še imena sedmih dežel.⁵

B. Južno od senžermenske meje

Tudi za ta del Koroške so se nacisti začeli že zgodaj zanimati, saj je med nemškonacionalno usmerjenimi Korošci že ves čas od senžermenske pogodbe tlelo prepričanje, da je bilo to ozemlje po krivdi velesil krivično odtrgano od Koroške. V takem smislu sta razlagali zgodovinska dejstva tudi zaupni spomenici, ki ju je

---

⁴ Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. Zgodovinski časopis (Kosov zbornik), 1952-53, str. 733-734.

⁵ Radomir Luža: *Der Widerstand in Österreich 1938-1945*. Wien 1985, str. 30 (dalje Luža, *Der Widerstand*).

pripravil deželni mejni urad (Gaugrenzlandamt) za Koroško pod vodstvom Aloisa Maier-Kaibitscha. Prva je bila datirana s 24. julijem 1940 in se je nanašala na Mežiško dolino in jeseniški trikotnik, druga pa z 21. avgustom 1941 in se je nanašala delno tudi na Jezersko.⁶

Dogodki v Jugoslaviji po beograjskem puču 27. marca 1941 niso ustrezali načrtom nacistične Nemčije, ki je želela čimprej končati italijansko - grško vojno, obvladati Balkanski polotok in grške otoke ter si zavarovati desni bok strateške razporeditve svojih sil, ki so se pripravljale na napad na Sovjetsko zvezo. V noči na 6. april so armade sil osi začele z vojaškimi operacijami na vseh jugoslovanskih mejah. Na severni meji so se v prostoru med Celovcem, Gradcem in Nagykanizšo za napad skoncentrirali 49. gorski in 51. ter 52. pehotni korpus, skupno 14 divizij iz sestava 2. nemške armade; prvi torej na ozemlju Koroške, druga dva pa na štajerskem ozemlju. 49. gorski korpus je pri Dravogradu prestopil Dravo, po manjših spopadih pa zavzel tudi mejne prehode Jezerski vrh, Ljubelj in Koren. Njegovo prodiranje je začasno ustavil 6. posadni polk jugoslovanske vojske, nakar je 8. aprila nadaljeval napade pri Dravogradu, 9. aprila pa mu je poveljstvo 2. armade ukazalo prodor proti Celju, kar je tudi izvedel in do noči 10. aprila skupaj z 51. pehotnim korpusom dosegel črto Šoštanj - Vitanje - Slov. Bistrica - Ptujška gora - mostišče pri Ormožu.⁷

Ob 7. uri zjutraj 6. aprila so nemška vojaška letala preletela Dravograd in spodnjo Mežiško dolino. Takoj po začetku sovražnosti so minerske enote jugoslovanske vojske zahodno od Prevalj razstrelile oba železniška predora, 7. aprila pa vse mostove na Dravi in Meži pri Dravogradu, mežiški rudarji pa so onesposobili tri rudniške elektrarne. Na utrjenih položajih nad dravograjsko železniško postajo so pokazali posebno junaštvo manjši oddelki graničarjev, orožnikov in skupina redne vojske; le-ti so uspešno zadrževali Nemce, ki so tako šele tri dni po prestopu meje lahko prodrli skozi dravograjska vrata in nato skozi Mislinjsko dolino v notranjost Slovenije. V spopadih 9. aprila je padlo 17 jugoslovanskih vojakov, več jih je bilo tudi ranjenih. Preostali graničarji in rezervisti so se umaknili na Pohorje, nato se je nemška kolona, ki je prišla 9. aprila iz Celovca v Dravograd, prepeljala po novozgrajenem pontonskem mostu prek Drave ter nadaljevala pot proti Slovenj Gradcu in Celju. Do manjših spopadov je prišlo tudi na drugih odsekih tega dela severne meje: v Dobrijah in Mežici. Mežiške utrdbe je ob začetku vojne zasedlo 40 jugoslovanskih vojakov. Ko je prišla 9. aprila predhodnica nemške vojske v Mežico, so bili v spopadu z njo štirje jugoslovanski vojaki mrtvi, padel pa je tudi po nesreči od Nemcev zadet domačin Rudolf Zimmerl, ki je odhital na mejni prehod Holmec, da bi pozdravil nemško vojsko. Skupaj je v teh dneh na "mežiški fronti" padlo 26 jugoslovanskih vojakov.⁸

⁶ Tone Ferenc: *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 / Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945*. Maribor 1980, dok. 3; Denkschriften des Gaugrenzlandamtes NSDAP in Kärnten, Das Miesstal und Das Dreieck von Assling, Klagenfurt, 24. Juli 1940; dok. 5, Denkschrift des Gaugrenzlandamtes NSDAP in Kärnten, Die ehemals österreichischen politischen Bezirke Radmannsdorf, Krainburg und Stein, Klagenfurt, 21.8. 1940.

⁷ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*. Ljubljana 1976, str. 37-42; Vlado Strugar: *Jugoslavija 1941-1945*. Ljubljana 1980, str. 7-15.

⁸ Žolnir-Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 15-25.

Uvedba nacistične oblasti in njenih struktur ter njihovi prvi ukrepi

---

A. Severno od senžermenske meje

Z anšlusom 13. marca 1938 je Koroška postala Gau Kärnten. Priključitev je dočakala kot gospodarsko nerazvita in za širše gospodarske tokove zaprta dežela. 13. julija 1938 so ji pripojili še okrajno glavarstvo Lienz, ki je dotlej spadalo h Tirolski.⁹ Ob nacističnem ljudskem štetju 17. maja 1939 so v Gau Kärnten naštel skupno 451.078 prebivalcev.¹⁰ Nekdanji politični okraji so postali okrožja (Landkreis). Dvojezično ozemlje Koroške je tako sodilo pod okrožja Wolfsberg, Velikovec, Celovec, Beljak in Šmohor. Celovec z okoliškimi občinami Sv. Martin, Št. Peter, Št. Rupert in Trnja Ves so bili izločeni kot posebno mestno okrožje (Stadtkreis), enako tudi Beljak. Pri občinah je ostalo stanje približno enako kot pred anšlusom, ko je na dvojezičnem ozemlju delovalo 92 občin, le občino Zg. Vesca so Nemci spojili z občino Bilčovs, občino Škocjan pa razdelili med sosednje občine; torej je bilo ob koncu nacistične vladavine na dvojezičnem ozemlju Koroške 90 občin.¹¹

Z anšlusom 13. marca 1938 se je na Koroškem severno od senžermenske meje (po 6. aprilu 1941 tudi južno od nje) začel vse bolj uveljavljati nacistični sistem, ki so mu že leta pred tem pripravljali pot domači nacisti (prav Koroško lahko označimo za pravo zibelko nacizma izven Nemčije; prve nacistične skupine so se pojavile vzporedno s tistimi v Nemčiji, v konkretnih koroških razmerah jih je podžigal prastrah pred južno sosedo). Na Koroškem južno od senžermenske meje so podobno vlogo opravljali pripadniki nemške narodne manjšine (folksdojčerji), organizirani v Švabsko-nemško kulturno zvezo (Kulturbund). Temeljne prvine tega sistema so bile skrajni nemški nacionalizem in nacionalni šovinizem, rasizem, totalitarizem, antisemitizem, pretirano poudarjanje vodje in drugo, skratka, mešanica idej, iztrganih iz konteksta nekaterih filozofskih sistemov in po svoje interpretiranih, tako da so bile vseč povprečnemu nemškemu človeku. Poudarjal je pomen in zgodovinsko vlogo nemške nacije, bil skrajno agresiven do drugih, predvsem slovanskih narodov, Judov in Romov. Svojo oblast so nacisti vzdrževali z nasiljem, propagando in socialno demagogijo.¹²

Vrsta zakonov in uredb, ki so jih postopoma uvedli v Avstrijo iz nacistične Nemčije, je povsem spremenila njeno notranje politično stanje. Takoj so bile prepovedane vse stranke, razen nacistične (NSDAP). Tudi zakon o štiriletnem planu si je povsem podredil avstrijsko gospodarstvo. Z dnevnim poveljem 13. marca 1938 je avstrijska armada postala del nemške vojske (Wermacht). Najprej je bila podrejena generalu Fedorju von Bocku, poveljniku prodirajoče 8. armade, 23. marca je sledila razdelitev med dva armadna korpusa z dvema vojnima okrožjema (XVII. s sedežem na Dunaju in XVIII. s sedežem v Salzburgu). Koroška je torej prišla pod XVIII. vojno okrožje. Oba armadna korpusa sta sestavljala 5. armadno skupino (poveljnik general Wilhelm List). V koroških garnizonih je prišlo povelje o prevedbi enot v nemško armado v noči od 13. na 14. marec v povezavi s

---

⁹ Walzl, *Als erster Gau*, str. 66-83.

¹⁰ Meldungen aus dem Reich 1938-1945, 18. 12. 1939, Minderheitenverhältnisse in Kärnten.

¹¹ Dr. Luka Sienčnik in dr. Bogo Grafenauer: *Slovenska Koroška, Seznam krajev in politično - upravna razdelitev*. Ljubljana 1945, str. 5-11 (dalje Sienčnik, Grafenauer, *Slovenska Koroška*).

¹² Dr. Metod Mikuž: Temeljne prvine fašizma kot zgodovinskega pojava. Referat na Koroških kulturnih dnevih nedatiran. Arhiv Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec (dalje AKPM).

takošnjo prisego. Izvedli so že dolgo pred tem načrtovan ukrep o odpustu in upokojitvi nezaželenih oficirjev; 13. marca je prišlo v Celovec prav iz Berlina tudi 20 gestapovskih uradnikov. SS-Obersturmführer dr. Isselhorst je na Koroškem prevzel varnostno direkcijo, SS-obersturmführer Nagele pa je postal njegov namestnik. Gestapo je že naslednji dan, 14. marca začel po vsej deželi s številnimi aretacijami; le-te so po ukazu gestapa zunaj Celovca in Beljaka izvajale tudi krajevne orožniške postaje. Pri aretiranih je šlo za uradnike Domovinske fronte (Vaterländische Front), uradnike, ki so bili zaradi svojega antinacističnega prepričanja pri novih oblasteh nezaželeni, posamezne pripadnike Heimwehra, prominentne osebnosti iz gospodarskega življenja, Jude in duhovnike. Bilo je tudi mnogo samovoljnih aretacij zunaj pripravljenih list in kategorij. Številna društva, združenja in organizacije so bile prepovedane, pisarne zasedene, blagajne in arhivi zaseženi. Tudi njihovi bančni računi so bili zaprti; slednje se je poleg organizacij, društev in združenj nanašalo tudi na koroške Jude. Na Koroško je kmalu po anšlusu prišlo tudi okrog 1000 uniformiranih policistov (zaščitna policija - Schutzpolizei, kratica Schupo), ki so bili večinoma razporejeni po dvojezičnem ozemlju kot okrepitev orožniških postaj in v nadzor nad njimi. Aretacije pa so na Koroškem (kot tudi drugod v Avstriji) po 20. marcu dosegle še večji obseg. Do sredine maja je bilo zaprtih na Koroškem najmanj 820 oseb, že pred 24. majem pa je krenil v Dachau prvi transport s 120 Avstrijci. Večina Korošcev je bila po aretaciji sicer izpuščena, vendar so se številni morali dnevno javljati na gestapu, kar je bilo povezano s številnimi šikanami, in bili pod stalnim nadzorom.

Dne 13. marca je bila oblikovana tudi nacistična koroška deželna vlada, ki ji je predsedoval dr. Wladimir Pawlowsky, ki je bil skupaj z nekaterimi člani prevzet iz stare vlade (1942 odstavljen). Vlada je bila sestavljena iz 14 deželnih uradov, od katerih je za usodo Slovencev najpomembnejši že omenjeni Deželni mejni urad (Gaugrenzlandamt), ki ga je vodil do konca vojne Alois Maier-Kaibitsch, glavni tajnik Koroškega Heimatdiensta (KHD), specializirane organizacije za zatiranje koroških Slovencev. Najpomembnejšo vlogo pa je vendarle imel gaulajter in državni namestnik za Koroško, torej vodilna oseba iz nacistične stranke. Na Koroškem je bil na to mesto kot prvi imenovan dr. Klausner, po njegovi smrti Franz Kutschera, ki je bil na tej funkciji vršilec dolžnosti, novembra 1941 pa dr. Friedrich Rainer, ki je to funkcijo opravljal do 7. maja 1945, ko je oblast izročil predstavnikom predvojnih meščanskih strank. Vseh sedem gaulajterjev je slovesno priseglo 24. julija 1938 v Celovcu. Podobno vlogo kot na deželni ravni gaulajterji so imeli v okrožjih okrožni vodje nacistične stranke (krajslajterji); poleg njih so v okrožjih oblastno funkcijo izvajali tudi deželni svetniki. Ravno nacistična stranka je na Koroškem z 242 krajevnimi skupinami, 3728 bloki, 945 celicami in z 10% vključenega prebivalstva dežele predstavljala najbolj organiziran in nevaren aparat in je imela Koroška med vsemi pokrajinami v nemškem rajhu največji odstotek članov nacistične stranke. Na podoben način kot NSDAP so bile organizirane tudi druge organizacije: Hitlerjeva mladina (HJ), Zveza nemških deklet (BDM), Nemška delavska fronta (DAF), NSV, NSKOV, NSKK in druge.¹³

---

¹³ Walzl, *Als erster Gau*, str. 66-83.

B. Južno od senžermenske meje

Potem ko je nemška vojska zasedla del Slovenije, ki ji je bil določen, je na zasedenem ozemlju, tako tudi na Koroškem južno od senžermenske meje nekaj časa veljala vojaška okupacijska uprava; tu in na Gorenjskem pod poveljstvom generala von Nagyja, ki je imel svoj štab na Bledu. Zasedbena oblast je brez potrdila jemala ljudem motorna kolesa, osebna in motorna vozila, pisalne stroje, preproge, obleke, knjige, pohištvo, blago, denar, zlatnino in druge vredne predmete. 14. aprila 1941 je Hitler izdal štiri odloke, s katerimi je na Štajerskem, kot tudi na Gorenjskem in na Koroškem južno od senžermenske meje uvedel sistem začasne civilne uprave, podoben sistem torej, kot ga je pred tem uvedel v Alzaciji, Loreni in Luksemburgu. Obstajal naj bi, dokler ne bi bilo ozemlje godno za priključitev k nemškemu rajhu. Gaulajterja in državnega namestnika v sosednji deželi, ki je že sodila pod nemški rajh, je določil za šefa civilne uprave. Na ozemlju, ki ga obravnavamo, je to vlogo prevzel Franz Kutschera, od novembra 1941 dalje pa dr. Friedrich Rainer. Bil je neposredno podrejen Hitlerju, glede utrjevanja nemštva tudi državnemu komisarju za utrjevanje nemštva (Heinrichu Himmlerju), glede vojne industrije pa pooblaščenca za štiriletni plan (Hermannu Göringu). Smel je podpisovati pravna določila, podrejeno je imel vso upravo in druga področja, razen pošte in železnic. Državne zakone je uvajal v pokrajino s posebnimi odredbami ali razglasi, ki jih je objavljajl v posebnem uradnem listu (*Verordnungs- und Amtsblatt für die besetzte Gebiete Kärntens und Krains*; tako se je namreč ozemlje Koroške južno od senžermenske meje in Gorenjske uradno imenovalo). Na Koroškem južno od senžermenske meje je prevzel svoje posle 15. aprila 1941. Svoj sedež je imel v hotelu Toplice na Bledu, 12. januarja 1942 pa je tedaj že novi šef civilne uprave Rainer prenesel sedež nazaj v Celovec.¹⁴

Še pred svojim prihodom na slovensko ozemlje sta si šefa civilne uprave (za Štajersko in za zasedena območja Koroške in Kranjske) postavila po okrajih politične komisarje, ki so imeli na območju okrožja enake pristojnosti kot šef civilne uprave. Mežiška dolina z območjem Dravograda je bila do 20. januarja 1942 samostojni okraj, nato so ga ukinili, območje Dravograda (vključno s Črnečami in Libeličami) so dodelili sosednjemu koroškemu okrožju Wolfsberg, območje Mežiške doline z občinami Guštanj, Prevalje, Mežica in Črna pa sosednjemu koroškemu okrožju Velikovec. Torej je bil ta del Koroške tesneje vključen v nemški rajh kot Jezersko in Gorenjska. Jezersko je bilo vključeno v kranjsko okrožje. Šefa civilne uprave sta razpustila jugoslovanske občinske odbore (Kutschera je to storil 25. junija 1941). Svoje politične komisarje sta pooblastila, da v občinah imenujejo župane ali občinske komisarje. Vsi organi nemške civilne uprave so poslovali izključno v nemškem jeziku, le odredbe so nekaj časa razglaševali tudi v slovenskem. V občinskih uradih, kjer so nacisti še nekaj časa obdržali nekaj slovenskih uradnikov, so strankam sicer dovolili govoriti slovensko, vloge in prošnje pa so morali pisati v nemščini.¹⁵ Politični komisar je nadziral izvajanje odredb po občinah. Izdajal je osebne in obrtne izkaznice, prometna dovoljenja, določal ljudi za prisilno delo, skrbel za ponemčenje slovenskih imen in

---

¹⁴ Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 139.

¹⁵ Prav tam, str. 171, op. 313 in 317.

priimkov ter krajevnih imen. Še pred uvedbo vojaške dolžnosti so občinski komisarji po zahtevi političnega komisarja prisilno rekrutirali moške prebivalce v pomožno policijsko službo, v vermanšaft in krajevno zaščito. Nemška civilna uprava je takoj po zasedbi odvzela cerkvi vodenje matičnih knjig. Pri občinah so ustanovili matične urade (Standesamt), ki so pričeli voditi knjigo rojstev, porok in umrlih. Začeli so sklepati civilne zakone. Izdajali so potrdila o prednikih zaradi ugotavljanja sorodstva (Ahnenpass). Začeli so z aretacijami najvidnejših Slovencev in s ponemčevalnimi ukrepi.¹⁶

Šef civilne uprave je 2. maja 1941 imenoval ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in združenja; to je bil sprva Wilhelm Schick, že 24. maja pa ga je zamenjal Rudolf Thaller. Razpustil je vsa društva, razen društev za vzrejo konj, govedi, ovac in prašičev, in zaplenil njihovo premoženje.

Za razliko od Štajerske, kjer so Nemci ustanovili Štajersko domovinsko zvezo kot osrednjo politično organizacijo, so na zasedenih območjih Koroške in Kranjske ustanovili že na začetku NSDAP. Novi šef civilne uprave Rainer jo je uvedel 15. decembra 1941. Še naprej je obstajala tudi Koroška ljudska zveza (KVB) kot "neposredna organizacija stranke", ustanovljena 24. maja 1941. Ukinjeni so bili njeni uradi kot zvezno vodstvo in okrožna vodstva, zadeve dotedanjih okrožnih vodij KVB pa so prešle na okrožne vodje NSDAP. Na območjih krajevnih skupin KVB so ustanovili krajevne skupine ali "postojanke" NSDAP. Vodstvo politične dejavnosti je bilo torej izključno v rokah NSDAP.

V odredbi o ustanovitvi KVB 24. maja je bil izražen kot namen organizacije, da bi mošje in žene na zasedenih območjih Koroške in Kranjske sodelovali pri izgradnji Nemčije. Moški, stari nad 18 let, bi v njej pridobili vojaško izobrazbo. Odredba je sovpadala s časom, ko so Nemci že izvajali aretacije in ko je mnogim ljudem grozil izgon. Začela se je kampanja za vpis prebivalstva v KVB, v kateri je bilo izrecno rečeno, da naj se prijavi vsakdo, ki želi ostati na zasedenem ozemlju in se obnašati lojalno do nemške države. Rezultat take kampanje je bil 97-odstotni vpis.¹⁷ Zveza je že prirejala svoja zborovanja - tudi v Mežiški dolini; tako zborovanje je bilo 19. septembra 1941 na Prevaljah, kjer je govoril njen vodja Wilhelm Schick, prisoten je bil tudi krajslajter Hans Grumm in drugi nacistični funkcionarji ter vsi občinski komisarji, vodje krajevnih skupin ter vodje celic vseh petih krajevnih skupin (Dravograd, Guštanj, Prevalje, Mežica in Črna). Vsi prisotni so prisegli zvestobo Koroški ljudski zvezi (KVB), zvezni vodja pa je 97 članom razdelil izkaznice in znak, 143 članom pa značke KVB.¹⁸

Ob ustanovitvi KVB je bila organizirana polvojaška organizacija (Wermansschaft, ki je zajela vse moške od 18. do 45. leta. To organizacijo je vodila SA skupina Südmark. Prvi nastop te formacije iz Mežiške doline in Dravograda je bil 24. avgusta 1941 na Prevaljah. Postrojenih je bilo 250 vermanov; igrale so štiri godbe. Zborovanje je vodil Standartenführer Hubert Welz. Vsi vermanski oddelki KVB dravograjskega okraja (šturmi - čete) so takrat tvorili vermansko štandarto (polk). Konec julija 1941 je bila v Grebinju ustanovljena šola za voditelje vojaških

¹⁶ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje ARS II, KUZOP), fasc. 903; Verordnungs- und Amtsblatt für die besetzte Gebiete Kärntens und Krains, 19. 2. 1942, št. 2/42 (dalje V-ABGKK).

¹⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 759-761.

¹⁸ Žolnir-Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 27.

oddelkov pri krajevnih skupinah iz Mežiške doline in Dravograda. Krajevna skupina Dravograd je poslala v tečaj 22 mož, iz Mežiške doline, ki je imela takrat 13 vojaških oddelkov, pa je šlo na tečaj 80 mož.

Nacistična stranka NSDAP je zelo zgodaj osnovala polvojaško organizacijo SA; le-ta se je delila v grupe, brigade, štandarte, šturme, trupe in šare. Območje Koroške južno od senžermenske meje, kot tudi Gorenjska, je sodilo pod 97. SA brigado v Celovcu. Ko je bil ukinjen vermanšaft, so njegove enote februarja 1942 preoblikovali v enote SA, ki jih je za območje Mežiške doline in Dravograda vodil Standartenführer Hubert Welz. Skupno je bilo takrat na tem območju 15 šturmov SA.¹⁹

Zelo dejavni sta bili organizaciji žensk (NS - Frauenschaft) in mladine (HJ - Hitlerjugend). Koroška ljudska zveza je članice te organizacije sklicala že sredi julija 1941, najprej na Prevaljah, nato v Guštanju in nato v Dravogradu. Na tem zborovanju je bilo prisotnih 350 žena, ker so jim Nemci v primeru neudeležbe grozili z izgonom.

Hitlerjevo mladino so začeli organizirati 6. avgusta 1941. Vanjo so vpisovali mladino od 10. do 18. leta, sprva načeloma neobvezno, 20. aprila 1943 pa je zakon o Hitlerjevi mladini začel veljati tudi na zasedenih območjih Koroške in Kranjske, torej je bilo vključevanje od tedaj dalje obvezno. Ženska mladina med 10. in 21. letom pa je morala delovati v Zvezi nemških deklet (BDM). Na taboru mladinskih vodij HJ za Mežiško dolino od 16. do 24. avgusta 1941 je bilo zbranih sto voditeljev in sto njihovih namestnikov. Namen obeh organizacij je bil ponemčevanje mladine ter vzgoja za nacionalsocializem. Hitlerjeva mladina je tudi na proslavah in javnih zborovanjih imela vedno pomembno vlogo.²⁰

Oborožene sile in represivni aparat, s katerim so nacisti vzdrževali svojo oblast na Koroškem

---

A. Severno od senžermenske meje

Vojska

Povedali smo že, da je Koroška sodila v XVIII. vojno okrožje, ki se je po 6. aprilu 1941 razširilo tudi na Štajersko in Gorenjsko, s tem pa tudi na Koroško južno od senžermenske meje. Glede vojnega letalstva je Koroška skupno s Štajersko pripadla 17. zračnemu območju (Luftgau), ustanovljenemu 1. julija 1938, ki je obsegalo tudi vse območje 17. vojnega okrožja in pozneje še dele češkomoravskega protektorata, poveljstvo pa je bilo na Dunaju. Pod njegovo pristojnost je sodila tudi protizračna obramba.²¹ V vseh upravnih okrožjih pa so bila okrožna vojaška poveljstva (Wehrbezirkskommando) in vojnoprijavni uradi (Wehrmeldeamt).

Na Koroškem je bilo do pojava partizanstva malo vojaških enot. 18. junija 1938 je tudi na območju Avstrije pričelo veljati nemško vojno pravo, septembra tega leta so bili prvi nabori, decembra pa se je pričelo šolanje rekrutov. Večino

---

¹⁹ ARS II, KUZOP, fasc. 923/I/4a in 923/I/2; Tone Ferenc: Vermanšaft v boju proti NOV na Štajerskem. Letopis muzeja NOV Slovenije, 1958, str. 81.

²⁰ Žolnir-Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 28.

²¹ Othmar Tuider: *Die Wehrkreise XVII und XVIII 1938-1945*. (Militärhistorische Schniftenreihe, 30. zvezek) Heeresgeschichtliches Museum / Militärwissenschaftliches Institut, Wien 1975 (dalje Tuider, *Die Wehrkreise*).

Korošcev so odpeljali drugam. Tipični koroški enoti, ki sta ostali na domačih tleh in imeli visok odstotek Korošcev - tudi Koroški Slovenci so služili v njiju - sta bila 139. polk

gorskih lovcev s štabom v Celovcu in 112. polk gorskega topništva s štabom v Beljaku. Oba sta sodila pod 188. divizijo, ki je imela svoj štab v Salzburgu; tam je bilo tudi njeno divizijsko sodišče.²² Poleg tega je bilo na Koroškem še več manjših vojaških enot, podrejenih prav tako štabu 188. divizije, ki so imele predvsem nalogo v čim krajšem času mobilizirati čimveč vojakov za fronto. Sredi leta 1943 je bilo na Koroškem šest čet deželnih strelcev, nadalje 20. četa mejne zaščite za zvezo s štabom v Celovcu ter bataljon deželnih strelcev št. 910 s štabom v Obere Vellach in z nalogo varovati taborišče vojnih ujetnikov. V jeseni 1943, ko je Italija kapitulirala, je šlo skozi Koroško v Italijo mnogo nemških enot (65. in 71. pehotna ter 24. tankovska divizija). Divizija 188 je bila v oktobru 1943 priključena 188. rezervni gorski diviziji, ki je kmalu nato odšla v Italijo; na območju XVIII. vojnega okrožja so ostale le nekatere mejne enote, ki so jih nato združili pod poveljstvo divizije 418. Ko je bilo novembra 1943 poveljstvo te divizije premeščeno v Salzburg, so v Celovcu namesto nje ustanovili štab divizije 438 za posebno uporabo (zu besondere Verwendung - z.b.V.) in mu podredili vse enote dotedanje divizije 418, ki so bile razmeščene na Koroškem (predvsem dotedanje enote deželnih strelcev in graničarske enote). Od večjih enot sta prišla pod njeno poveljstvo polka deželnih strelcev št. 184 (Kranj) in 18 (Celje), pod slednjega je sodil 611. bataljon deželnih strelcev s štabom v Velikovcu, 649. in 922. bataljon, ter XVIII. mejni odsek s štabom v Beljaku, razdeljen na mejne pododseke, pod njegovo poveljstvo pa je sodil tudi 721. bataljon deželnih strelcev. Glavne naloge teh enot so bile zavarovanje komunikacij, industrijskih obratov ter boj proti partizanom. Pripadniki teh enot so bili starejši letniki (1884-1905), slabše oboroženi in izurjeni. Sestavljali so jih v glavnem Avstrijci. S trajanjem vojne se je vidno slabšala njihova bojna morala. Julija 1944 je pod poveljstvo divizije prišel še 18. nadomestni šolski polk deželnih strelcev.²³ To so bile osnovne enote; seveda so zlasti z razvojem partizanstva dovažale v okrepitev nove iz drugih pokrajin, pa tudi znotraj Koroške so jih premeščali glede na nastale potrebe. Tako so v začetku aprila 1944 premestili 921. bataljon deželnih strelcev iz Kranja na območje Bistrice v Rožu.²⁴ S Tirolske je bila sredi leta 1944 premeščena v spodnjo Labotsko dolino 1. četa 136. nadomestnega bataljona gorskih lovcev. Spomladi 1945 se omenjajo na Koroškem še 139. nadomestna šolska četa gorskih lovcev za zvezo, 139. nadomestna in šolska četa tankovskih lovcev ter 139. pionirska nadomestna in šolska četa gorskih lovcev.

Posebej pomembno vlogo v boju proti partizanom na začetku svojega delovanja na Koroškem pa je imel 19. julija 1944 ustanovljen Treeckov polk gorskih lovcev, imenovan po poveljniku, polkovniku dr. Egonu von Treecku, nosilcu viteškega križa, izredno sposobnemu poveljniku, ki je februarja 1944 poveljeval skupnemu operativnemu štabu za boj proti XIV. partizanski udarni diviziji. Oktobra 1944 se

²² Walzl, *Als erster Gau*, str. 125-134.

²³ Josef Rausch: *Der Partisanenkampf in Kärnten im zweiten Weltkrieg*. Wien 1979, str. 21-24 (dalje Rausch, *Der Partisanenkampf*).

²⁴ Tuidler, *Die Wehrkreise*, str. 34.

je polk preimenoval v 18. rezervni polk gorskih lovcev. Kot rezerva poveljstva XVIII. vojnega okrožja je pretežno deloval na Štajerskem in je bil samo na zahtevo Rösenerjevega Operativnega štaba za uničevanje band (Führungsstab für die Bandenbekämpfung) sproščen za večje skupne akcije z drugimi nemškimi silami.²⁵ Ob ustanovitvi je bil štab polka v Celovcu; tu je bila tudi štabna četa z vodom protitankovskih topov, vodom za zvezo in kolesarskim vodom. Štab 1. bataljona je bil v Podgorju ob Klopinijskem jezeru, prav tako tudi 1. četa; 2. četa v Galiciji, 3. četa v Škocjanu in 4. (težka) četa v Rikarji Vesi. Štab 2. bataljona je bil v Dobrli Vesi, 5. četa v Sinči Vesi, 6. četa v Globasnici, 7. četa v Goselni Vesi in Žitari Vesi, 8. četa v Štebnu in Sv. Mihaelu. 3. bataljon je bil tedaj v Škofji Loki.²⁶

Poleg omenjenih vojaških enot so bile na Koroškem tudi enote Waffen - SS. Jeseni 1938 so začeli graditi novo vojašnico v Dhoušah (Lendorf) pri Celovcu, z 28 objekti. Od 22. januarja 1940 so v njej prebivale prve skupine SS polka Nordland, ki so ga ravno tedaj začeli ustanavljati. V Lendorfu so ustanovili 1. bataljon polka Nordland. Skupaj s polkoma Westland in Germania je sestavljala divizijo Nordland, pozneje 5. SS divizijo tankovskih lovcev Wiking. Kot naslednji je bil v Lendorfu ustanovljen SS pehotni nadomestni bataljon Westland, ki so mu okvirno moštvo predstavljali pripadniki SS s Koroške; v vseh naštetih enotah pa je bilo 50 odstotkov pripadnikov zelo mladih prostovoljcev iz Danske, Nizozemske in Norveške. V vojašnici Lendorf je delovala tudi podoficirska šola.²⁷

Končno je med enotami SS na Koroškem treba omeniti še SS-Totenkopfverbände, ki so varovali taborišče SS v Podljubelju. V prvih mesecih leta 1945 je tudi 14. SS grenadirski divizija Galizien premestila nekatere svoje enote in svoj lazaret na območje Velikovca.²⁸

Policija s svojimi pomožnimi formacijami

Policija se je v nemškem rajhu delila na upravno (Verwaltungspolizei), varnostno policijo in varnostno službo (Sipo in SD) ter redarstveno policijo (Ordnungspolizei - Orpo). Varnostna policija se je delila na tajno državno policijo (gestapo) in kriminalistično policijo (Kripo) zlasti z gestapom zelo podobne naloge pa je opravljala tudi varnostna služba (SD), redarstvena policija pa se je delila na zaščitno policijo in orožništvo. Obe veji sta bili od 1936 dalje podrejeni Državnemu vodji SS in šefu nemške policije Heinrichu Himmlerju. Neposredno koordinacijo nad njimi so vodili posamezni najvišji državni uradi za vsako vejo posebej; od leta 1939, ko je bil ustanovljen glavni državni varnostni urad (RSHA), pa je bila vsaka podveja podrejena ustreznemu uradu v okviru RSHA. Tako je bil za gestapo pristojen 4., za varnostno službo pa 3. urad RSHA. Na območju XVIII. vojnega okrožja (SS - Oberabschnitt Alpenland) je obe veji sprva usklajeval višji vodja SS in policije - do 15. maja 1941 Alfred Rodenbücher, nato do decembra 1941 dr. Gustav Adolf Scheel, od tedaj do konca vojne pa Ervin Rösener, ki je septembra 1943 ustanovil Operativni štab za uničevanje band (Führungsstab für die Bandenbekämpfung). Pod sabo je imel inšpektorja varnostne in inšpektorja redarstvene

²⁵ Rausch, *Der Partisanenkampf*, str. 17-18.

²⁶ ARS II, nemško gradivo, fasc. 205/I; Anlage zu Kriegstagebuch Nr. 1, 19. 7. 1944, Regiment Treeck, Gliederung des Regiments und zugewiesene Unterbringungsorte.

²⁷ Walz, *Als erster Gau*, str. 125-134.

²⁸ Tuidar, *Die Wehrkreise*, str. 46.

policije. Vse veje in podveje so bile na Koroškem v izpolnjevanju nalog odgovorne gaulajterju Rainerju, v strokovnem pogledu pa višjim policijskim organom. Gestapo, kriminalistična policija ter varnostna služba na nivoju vojnega okrožja oziroma nadodseka SS niso imele kakšnega nadrejenega organa, drugače pa je bilo z redar-

stveno policijo, ki je imela poveljnika redarstvene policije v XVIII. vojnem okrožju.²⁹

Gestapo:

Že 18. maja 1938 je Himmler ustanovil tudi gestapovsko centralo za Koroško, ki se je uradno imenovala Geheime Staatspolizei, Staatspolizeistelle Klagenfurt. Razdeljena je bila na tri oddelke: I. - Uprava in personal; II. - Odkrivanje in uničevanje nasprotnika (slednji se je delil na referate, in sicer po vrstah nasprotnika in njegovih možnih dejanjih: marksizem, cerkev, sekte, Judje, sabotaže, dezertacije, strankarske zadeve, manjšinske zadeve); III. - Špijonaža in zadeve mejne dežele. V prvi fazi so vse vodilne položaje v oddelkih zasedli Nemci. Delež Nemcev - navadnih uradnikov pa je bil naslednji: I -2/3, II. - več kot 2/3, III. - 1/3. Vzporedno so ustanovili tudi mejne policijske komisariate; tako kot v Nemčiji je namreč tudi v priključeni Avstriji mejno-policijske naloge prevzel gestapo. V Gau Kärnten so to bili Celovec, Beljak, Velikovec in Lienz. Naštetim komisariatom so bile podrejene mejne policijske postaje Silian, Plöcken, Thörl-Maglern, Podkloster, Koren, Področca, Ljubelj, Borovlje, Jezersko, Železna Kapla, Pliberk in Labot. Številčno stanje zaposlenih uradnikov gestapa na Koroškem je bilo naslednje: gestapovska centrala v prvi fazi 60 uradnikov, od tega 40 iz Nemčije, mejni policijski komisariati 15, vsaka postaja 8, skupno število vseh zaposlenih v gestapu za vse območje Gau Kärnten v prvi fazi 200 mož; pozneje se je osebje povečalo na 300 mož, in sicer zaradi povečanih nalog zasledovanja slovenske narodne manjšine, večjega angažiranja v cerkvenih in splošno nadzornih zadevah. Poleg varnostne službe je tudi gestapo razvil svojo vohunsko mrežo, in sicer z dvema vrstama vohunov; tistimi, ki so ta posel opravljali iz fanatizma in občutka pomembnosti in s plačanimi vohuni. V jeseni 1943 so zaradi številnih regrutacij pritegnili v delo gestapa številne zelo mlade ljudi, med njimi številne folksdojčerje. 28. avgusta 1944 je prek Dunaja prišla četa ukrajinskih in beloruskih prostovoljcev, ki so jo dali na voljo gestapovski centrali Celovec (Hiwi - Kompanie). Predvideli so jo za posebno zahtevne akcije v okolici Celovca. Prvi vodja gestapovske centrale je bil Isselhorst - do 15. junija 1938, nato dr. Ernst Weimann - do aprila 1941, nato do decembra 1943 dr. Christman, od tedaj do konca vojne pa Heinrich Berger (Dunajčan). Po napadu na Jugoslavijo je bil mejni policijski komisariat Velikovec, ker je postal nepotreben, ukinjen, namesto njega pa ustanovljena gestapovska izpostava Prevalje (pozneje premeščena v Dravograd). Že septembra 1941 je bil v okviru II. oddelka ustanovljen nov referat Nasprotnikova obveščevalna služba, podrejen neposredno vodji oddelka. Oddelek I je do konca vojne ostal bolj ali manj nespremenjen, II in III pa sta bila preoblikovana v nov oddelek in razdeljena ponovno na vrsto novih referatov; tako se je na primer s partizani ukvarjal tako imenovani Bandenreferat (IV - 1a2); vodil ga je Gracer, rojen v Ljubljani.

²⁹ Dr. Tone Ferenc: *Okupacijski sistemi v Sloveniji*. Visoka šola za politične vede v Ljubljani, seminar za aktualne probleme socializma (skripta) str. 19-23 (brez navedbe letnice izdaje).

Varnostna služba (SD):

je imela kot strankarska obveščevalna služba na Koroškem posebej dolgo tradicijo. Z nacističnim prevzemom oblasti se je njena vloga še posebej povečala. Organizirana je bila teritorialno - po deželah, ki so predstavljale odsek varnostne službe (SD - Abschnitt). Vodstveni organ v deželi je bil urad odseka varnostne

službe (SD - Abschnittstelle); za Koroško je imel sedež v Celovcu, podrejen je bil sprva nadodseku varnostne službe (SD - Oberabschnitt) Donau s sedežem na Dunaju, še pred koncem leta 1938 pa so ga podredili direktno RSHA v Berlinu (urad 3 - Nemški življenjski prostori). Vodja celovškega urada je bil sprva Lerch, nato Theo Bauer. Urad je bil razdeljen na štiri oddelke: Uprava in razpoloženje (Stimmung), Personal, Kultura, film, tisk, gospodarstvo, in Obramba. Urad je imel svoje izpostave, ki so bile spet razdeljene na vrsto referatov, ki so odgovarjali tistim v celovškem uradu. Izpostave so bile v Celovcu, Beljaku, Šentvidu ob Glini, Velikovcu, Šmohorju, Spittalu in Wolfsbergu. V vsaki krajevni skupini stranke je imela SD svojega zaupnika, ki je lahko bil vodja krajevne skupine ali pa tudi ne. Tako je ob gestapu tudi SD razvila svoj vzporedni in zelo razvejan vohunski sistem. Skupaj z gestapom in kriminalistično policijo je sestavljala tesen trikotnik. Niti med SD in gestapom so bile številne in nepregledne; vse, kar je zbrala SD, je šlo tudi na gestapo.³⁰

Kriminalistična policija (Kripo) je imela svoj sedež (Kriminalpolizeistelle) v Celovcu, izpostavo pa je imela še v Beljaku. V Celovcu je bil tudi sedež policijskega prezidija in policijskega direktorja ter komisije za umore, ki je prav tako sodila pod kriminalistično policijo.³¹

Redarstvena policija

Orožništvo s svojo pomožno formacijo Deželno stražo (Landwacht) je predstavljalo tisto oboroženo silo, ki je najbolj pokrivala ves teritorij in se, ko se je pojavilo osvobodilno gibanje, vsaj v začetni fazi najpogosteje spopadalo z njim. Najvišji organ orožništva na Koroškem je bil poveljnik orožništva pri državnem namestniku za Koroško, pod katerega je seveda sodilo tudi orožništvo v *Zasedenih deželah Koroške in Kranjske*. Najdlje je to funkcijo (do 27. junija 1944) opravljal polkovnik orožništva Rudolf Handl, za njim pa polkovnik orožništva Oemler. Na zahtevo Rainerja so pri poveljstvu orožništva za Koroško s 1. aprilom 1944 ustanovili akcijski štab za uničevanje band.³² Orožništvo se je nadalje delilo na orožniška glavarstva, ki so obsegala po več okrožij skupaj, orožniška okrožja, ki so se delila na orožniške oddelke, ki so obsegali po več postaj skupaj, in na orožniške postaje (Posten) s podružnicami (Zweigposten). Da bi zaustavil prodor partizanov čez bivšo senžermensko mejo, je Handl 29. maja 1943 razdelil Koroško med njo in Dravo na dva akcijska odseka (Einsatzabschnitt) s poveljstvom v Pliberku in Borovljah.³³ S 1. junijem 1944 je Handl omenjena dva odseka ukinil, in sicer, kot je

³⁰ Walzl, *Als erster Gau*, str. 134-159.

³¹ ARS II, zbirka Orožništvo Slovenska Koroška (dalje OrKor), fasc. 58/I/2, nedatirani dokumenti iz leta 1943.

³² ARS II, OrKor, fasc. 60/II/4; dopis poveljnika orožništva pri državnem namestniku za Koroško glede ustanovitve akcijskega štaba, Celovec, 29. 3. 1944; glede Oemlerja glej Amtliche Verlautbarungen, 1. 7. 1944.

³³ ARS II, OrKor; ukaz poveljnika orožništva pri državnem namestniku za Koroško z dne 29. 5. 1943 o vzpostavitvi akcijskih odsekov ter navodila za boj proti partizanom.

sam ugotovil, zato ker je njun razlog obstoja minil; partizani so namreč svojo dejavnost razširili že daleč prek Drave. S tem dnem je uvedel tudi določene kadrovske zamenjave.³⁴ Število orožniških postaj se je spreminjalo, še bolj pa število orožnikov; tako je bilo 1. januarja 1945 številčno stanje orožniških uradov na

dvojezičnem ozemlju Koroške severno od senžermenske meje naslednje: orožniško poveljstvo v Celovcu, pet orožniških glavarstev (Wolfsberg, Velikovec, Celovec, Beljak, Šmohor), šestindvajset orožniških oddelkov in 86 orožniških postaj.³⁵

Alarmni oddelki, deželna straža, mestna straža so bile pomožne formacije orožništva. Alarmne oddelke je ukazal ustanoviti 31. avgusta 1942 poveljnik orožništva pri državnem namestniku za Koroško iz preostalega moškega prebivalstva, ki ni bilo mobilizirano v vojsko, in se je prostovoljno prijavilo. Januarja 1942 pa je Himmler odredil ustanovitev deželne oziroma mestne straže (Landwacht, Staatwacht), v katero so na Koroškem še 1942 prešli alarmni oddelki. Tako kot le-ti sta bili tudi ti dve formaciji sestavljeni iz starejših moških, oblečenih v civilne obleke, sodili so pod najbližjo orožniško postajo, ki jih je tudi po potrebi poklicala v akcijo, sicer pa so po posebnem razporedu orožniške postaje pomagali orožnikom pri opravljanju patrolne službe. V januarju 1945 je deželna oziroma mestna straža v celoti prešla v *Nemški Volkssturm*.³⁶

Zaščitna policija je bila enako uniformirana kot orožništvo in je delovala v mestih. Pod zaščitno policijo so sodile tri motorizirane orožniške rezervne čete, ki so v februarju 1942 prišle s Koroške na Gorenjsko. V začetku maja 1943 je bila orožniška rezervna motorizirana četa Alpenland 1 dodeljena poveljniku orožništva za boj proti partizanom v Mežiški dolini.

Ko govorimo o posebnih formacijah orožništva in policije, ne moremo mimo 13. SS *policijskega polka*, ki so ga aprila 1944 poslali iz zasedenega območja Sovjetske zveze na Koroško za boj proti partizanom, ker si je že v Sovjetski zvezi nabral tovrstne izkušnje, in je bil podrejen neposredno poveljniku redarstvene policije Alpenland. Štel je okrog 2000 mož, štab je imel v Borovljah; tu je bil tudi štab 2. bataljona; 1. bataljon je imel svoj štab v Železni Kapli, tretji pa v Pliberku. Poveljnik polka je bil polkovnik Hans Fleckner, ki je avgusta 1944 na osnovi Rösenerjevega povelja postal poveljnik "zaščitnega območja" za Koroško (Schutzgebiet) in pod njegovo poveljstvo so prišle vse orožniške, policijske in pomožne formacije.³⁷

Pomožne oborožene formacije za varovanje ozemlja

Pod tem izrazom pojmujeemo oddelke SS in SA, ki so jih ustanavljali pripadniki nacistične stranke in funkcionarji KVB, nadalje Volkssturm, ki ga je ustanovil Hitler 25. septembra 1944 iz preostalega moškega prebivalstva od 16 do 60 let, mejna carinska zaščita (Zollgrenzschutz), obratna straža (Werkschutz), prostovoljni oddelki Državne delovne službe (RAD). Izmed slednjih sta zlasti dva imela pomembno vlogo v boju s partizani: zaščitni vod RAD (Sicherungszug RAD)

---

³⁴ ARS II, OrKor, fasc. 60/II/4; ukaz poveljnika orožništva pri državnem namestniku za Koroško o spremembah v organizaciji orožništva na Koroškem, 31. 5. 1944.

³⁵ ARS II, OrKor, fasc. 51; seznam orožniških uradov (Dienststellenverzeichnis), 1. 1. 1945.

³⁶ Rausch, *Der Partisanenkampf*, str. 18-20.

³⁷ Prav tam.

iz Miklavčevega, in zaščitni vod RAD, ki je bil avgusta 1944 premeščen iz Kaplje ob Dravi na Jezersko sedlo z nalogo graditi bunkerje, in se je pri tem prav tako spopadel s partizani.³⁸

Vojaška protiobveščevalna služba

Pri poveljstvu XVIII. vojnega okrožja je bil ustanovljen tudi oddelek vojaške protiobveščevalne službe, imenovan Abwehrstelle (AST), ki je imel svojo izpostavo, imenovano AST - Nebenstelle tudi v Celovcu. Le-ta je nato razvijala lastno obveščevalno dejavnost, imela agente, ki so prav tako kot agenti gestapa in SD budno spremljali dogajanje in odkrivali vse, kar bi utegnilo škoditi interesom države in nacističnega sistema.³⁹

"Ljudsko sodišče" (Volksgerichtshof)

---

20. junija 1938 so bile v Avstrijo uvedene nemške določbe o izdajah (veleizdaja), in politično upiranje je bilo proglašeno za kaznivo dejanje. Z izbruhom vojne je vlada razširila okvire teh zakonov in izdala nove odredbe, ki so za nove politične prekrške uvedle hude kazni. Nanašale so se na prepoved poslušanja tujih radijskih postaj, občevanje z vojnimi ujetniki idr. Poleg rednih deželnih sodišč, pri katerih so bila novembra 1939 ustanovljena posebna politična sodišča, ki so se ukvarjala z manjšimi prestopki političnega značaja, je bilo ustanovljeno še specialno politično sodišče. Najtežje primere ilegalnega delovanja je obravnavalo tako imenovano "ljudsko sodišče" (Volksgerichtshof) v Berlinu. Včasih je to sodišče pošiljalo svoj sodni senat, ki mu je predsedoval dr. Freissler, tudi na Dunaj, v Graz in v Celovec (kot na primer aprila 1943, ko je 13 koroških Slovencev obsodilo na smrt).⁴⁰

B. Južno od senžermenske meje

Marsikaj, kar je bilo navedeno že zgoraj, je od 6. aprila 1941 veljalo tudi za območje južno od senžermenske meje. Navedli bomo le določene posebnosti.

Orožniške postaje v glavnih dolinskih središčih (Črna, Mežica, Prevalje, Guštanj, Dravograd, Libeliče), ki so bile že pred vojno, so s prihodom Nemcev postale nemške, le da so ponekod ostali v službi tudi slovenski orožniki. Moštvo se je seveda nenehno menjavalo. Izpostava celovške gestapovske centrale (Aussendienststelle) je bila sprva v Dravogradu, 15. julija 1941 so jo premestili v Prevalje, 21. februarja 1944 pa ponovno v Dravograd. Skupaj z alarmnimi oddelki (od oktobra 1942 dalje deželna straža), oboroženimi krajevnimi skupinami nacistične stranke, vodom SS v Mežici so bile do maja 1943 glavna oborožena sila za vzdrževanje okupacijske oblasti in za zatiranje prvih pojavov oboroženega odpora.⁴¹ Ko govorimo o orožnikih, moramo povedati, da je Mežiška dolina po oblikovanju akcijskih odsekov sodila pod akcijski odsek Pliberk, in da je bila novembra 1943

---

³⁸ Prav tam.

³⁹ August Walzl: *Gegen den Nationalsozialismus, Widerstand gegen die NS - Herrschaft in Kärnten, Slowenien und Friul*. Klagenfurt 1994, str. 69-71 (dalje Walzl, *Gegen den NS*).

⁴⁰ Luža, *Der Widerstand*, str. 30-34. Walzl, *Als erster Gau*, str. 151.

⁴¹ Marjan Linasi: Koroške partizanske enote str. 60-76. Neobjavljen tipkopolis.

po vedno pogostejših partizanskih akcijah ustanovljena bojna skupina Mežiška dolina. Orožniške postaje so morale v primeru alarma dati vsaka po enega častnika in sedem mož, ki so jih imeli že vnaprej na seznamu, ter dve brzostrelki, puške, ustrezno količino streliva ter vsakemu po eno ročno bombo. Po telefonskem pozivu so morali takoj priti na tisto postajo, na območju katere so se pojavili partizani.⁴²

Maja 1943 so pripeljali v Mežiško dolino, in sicer na zahtevo oborožitvene inšpekcije (Rüstungsinspektion) XVIII. vojnega okrožja 4. četo 611. bataljona deželnih strelcev, da bi pomagala varovati industrijske objekte. En vod so namestili v Mežici, štab in ostale vode pa v Guštanju. 15. novembra so četo odpeljali drugam, istočasno pa pripeljali 13. četo XVIII. mejnega odseka (graničarsko četo), ki so jo s štabom in vodom 60 mož namestili v Guštanju, vod s 45 možmi v Žerjavu, vod s 40 možmi pa v Črni. Pozneje so vod iste čete pripeljali tudi v Mežico. 6. januarja 1944 pa je prispela v Mežico 1. četa 922. bataljona deželnih strelcev z dvema oficirjema in 133 vojaki, ki je 27. aprila odšla. Poleti 1943 je bila v Mežiški dolini sočasno tudi orožniška rezervna motorizirana četa, ki je septembra odšla drugam. V Prevaljah se februarja 1944 prvič omenja vod 20. čete XVIII. mejnega odseka s podoficirjem in 20 možmi. 18. aprila je prispel na Koroško 13. SS policijski polk. 1. četo 3. bataljona z oficirjem in 130 policisti so namestili pri Rimskem vrelcu v Kotljah, četo tankovskih lovcev od maja 1944 dalje v Mežici (vod v Žerjavu), 2. četo 3. bataljona pa v Črni (od tega vod v Žerjavu). Naslednjih nekaj mesecev ni bilo nobene spremembe v tem pogledu. Novembra 1944 je prispel na Prevalje 3. bataljon 19. SS policijskega polka.⁴³

V jeseni 1944 so na Prevaljah ustanovili tudi četo Volkssturma; imela je 240 mož, v njej je bilo predvsem moštvo iz Prevalj, ne pa iz okolice. Poveljeval ji je učitelj Paul Roland. Moštvo se je močno protivilo služenju v njej in je moralo poveljstvo groziti z kaznimi.⁴⁴ Za Dravograd imamo podatke le iz sredine leta 1944, pa še te le na osnovi partizanskih obveščevalnih virov. Iz njih je razvidno, da je bila v gradu Buchenstein posadka 300 mož, z nalogo varovanja železniške proge (gotovo gre za kakšno enoto iz sestava divizije 438 za posebno uporabo). Nadalje je bila v Dravogradu takrat nameščena železniška zaščitna policija 25 mož, enota protiletalske zaščite, ki pa je odšla drugam, namesto nje pa je prišla enota 30 mož - minometalcev s šestimi lahкими minometi, z nalogo varovati trg, kolodvor in most čez Dravo. V trgu je bila še orožniška posadka 30 mož, enota 30 graničarjev in gestapovska izpostava (ki je prav tako imela svoje oboroženo moštvo in ga po potrebi pošiljala tudi v bojne naloge).⁴⁵

Na Jezerskem je delovala orožniška postaja, od 13. januarja 1945 dalje pa tudi postojanka gorenjskega domobranstva.⁴⁶

⁴² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, VI. del, 8. knjiga, dok. 207; Navodilo vodje orožniškega akcijskega pododseka Prevalje 11. 11. 1943 za ustanovitev udarne skupine Mežiška dolina.

⁴³ AKPM, orožniška poročila iz Mežiške doline (originali v ARS II, zbirka OrKor).

⁴⁴ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije (dalje AMNZ), fasc. 301-68, mapa 1/5; poročilo obveščevalne točke E/E, II. sektor, obveščevalnemu centru 11 - B, 21. 1. 1945.

⁴⁵ AMNZ, fasc. 301-76; poročilo obveščevalnega oddelka šaleško-misljinskega okrožja, 28. 7. 1944.

⁴⁶ Silvo Grgič: *Zločini okupatorjevih sodelavcev, 1. knjiga. Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani*. Novo mesto 1995, str. 96.

Odnos nacistične oblasti do Slovencev in ukrepi proti Slovincem na Koroškem

---

A. Severno od senžermenske meje

Po anšlusu so vsi, ki so želeli čimprej iztrebiti koroške Slovence, dokončno dobili neomejene možnosti, da ta načrt uresničijo. V nasprotju s prejšnjo, avstrijsko državo, ki je vsaj načeloma priznavala manjšinska določila senžermenske mirovne pogodbe, čeprav jih nikoli ni dosledno uresničila, nemška država z nacističnim

sistemom ni imela nobenega obzira zlasti do Slovanov, saj si je prav na njihovem ozemlju iskala svoj "življenjski prostor." Toliko manj pa je trpela kakršnokoli sled o slovanskem življu znotraj svojih državnih mej. Če izvzamemo Lužiške Srbe, ki so že prej živeli v mejah nemške države in o katerih ne vemo mnogo, so koroški Slovenci izmed Slovanov prišli prvi pod udar nacizma. Še zlasti je obzir do koroških Slovencev minil z nemškim napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941. Pa vendar je na Koroškem že do tedaj izginilo vseh 67 dvojezičnih (utrakvističnih) šol, v katere je hodilo več kot 10.000 slovenskih otrok, ukinili so slovenski abecednik, uvedli gotico, odstranjevali slovenske napise, premeščali slovenske učitelje in druge ugledne slovenske izobražence, preprečevali slovenske kulturne prireditve. Stopnjevali so gospodarski pritisk na Slovence, uveljavili vindišarsko teorijo, ki je delila Slovence na Nemcem prijazne in Nemcem sovražne.⁴⁷

Meddržavna pogodba med Nemčijo in Italijo 21. oktobra 1939 je predvidela tudi optiranje nemškega prebivalstva iz Kanalske doline in Južne Tirolske v rajh, kar se je v naslednjih letih tudi izvajalo. Kot eno izmed območij naselitve predvsem Kanalcev so predvidevali tudi Koroško, od koder pa bi bilo treba najprej odstraniti Slovence. Za začetek so določili za izgon 200 slovenskih družin. Njihova določitev je bila zaupana gestapu, ki je poleg zaplenjenega gradiva jugoslovanskega konzulata v Celovcu in podatkov SD koristil tudi podatke, ki jih je 1938 zbral Kärntner Heimatbund (KHB). Tako so na končni seznam dali 1220 oseb, 14. in 15. aprila pa je 171. rezervni policijski bataljon, pripeljan iz Gorenjske, po vsej Koroški izvedel obsežno akcijo aretacij. Aretirance so sprva prepeljali v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle v Žrelcu (Ebental) pri Celovcu, nato pa v podobna taborišča v Nemčiji odpeljali 917 oseb iz 187 slovenskih družin.⁴⁸ To je seveda precej manj, kot so Nemci prvotno načrtovali, namreč 20.000 do 50.000 oseb - torej vse, ki so se ob štetju maja 1939 vpisali kot osebe slovenske narodnosti (7715 oseb), narodnosti "windisch" (260 oseb), osebe, ki so navedle samo slovenski jezik kot materinski (14.088 oseb), slovenski v povezavi z nemščino (7613 oseb), materinščino "windisch" (8305 oseb), nemško v povezavi z "windisch" (13.173 oseb). O vzrokih, zakaj akcije niso speljali do konca, lahko ugibamo; razlogi so bili gotovo gospodarske in vojne narave. Vseeno pa se Nemci niso odpovedali "etničnemu čiščenju" južne Koroške, saj so v naslednjih letih mnogo ljudi odpeljali tudi v koncentracijska taborišča. Da pa so poskušali

---

⁴⁷ Tone Zorn: Priključitev Avstrije nacistični Nemčiji in koroški Slovenci. *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Celovec-Ljubljana 1984, str. 47-49.

⁴⁸ Valentin Sima: Die Vertreibung von Kärnten Slowenen 1942. Vorgeschichte, Reaktion und Intervention von Wehrmachtstellen. *Narodu in državi sovražni / Volks und Staatsfeindlich*. Celovec 1992, str. 133-209.

prebivalstvo povsem ponemčiti, pa ni treba posebej poudarjati, saj so v to akcijo vpregli ves svoj propagandni aparat, s ponemčevanjem pričeli že v otroških vrtcih, nadaljevali prek šolskega sistema, zapovedali uporabo nemščine v vsem javnem življenju, uporabljati nemščino pri bogoslužju pa od 29. maja 1941 prisilili tudi katoliško cerkev na Koroškem.⁴⁹

B. Južno od senžermenske meje

Že ob vdoru nemške vojske je območje južno od senžermenske meje dobivalo povsem nemško podobo, za kar so poskrbeli zlasti folksdojčerji, organizirani v Švabsko-nemško kulturno zvezo (Kulturbund). Ko se je nemška oblast ustoličila, je takoj začela z radikalnimi raznarodovalnimi ukrepi: ukinila slovenske šole, odpustila slovenske učitelje in uradnike, odstranila slovenska topografska imena in jih nadomestila z nemškimi, uvedla nemške šole in otroške vrtce, zamenjala latinico z gotico, prekrstila slovenska osebna imena v nemška, pobrala vse slovenske knjige iz javnih in zasebnih knjižnic in jih uničila, uvedla nemške jezikovne tečaje ter s propagandnimi plakati opozarjala prebivalstvo, naj govori nemško.⁵⁰

Že 11. aprila, ko Jugoslavija še ni kapitulirala, so Nemci že aretirali nekaj posameznikov; 17. aprila, na dan podpisa kapitulacije jugoslovanske vojske pa sta začela dva rasna ocenjevalca pregledovati prebivalstvo Mežiške doline in dravograjskega območja, kar sta končala 3. maja s pregledom 19.458 oseb. Izmed teh so jih 1923 naštel kot nemške narodnosti (okrog 10%), 16.410 kot "windisch", 1039 kot Slovence in 94 drugih. Izmed teh so jih 19.442 določili: 16.704 ostanejo, 2631 se jih izžene v Srbijo, na Hrvaško, v Bosno (izmed teh se jih 151 izvzame kot pomembno delovno silo v vojni industriji), 107 pa v Nemčijo.⁵¹ 24. maja so privedli v begunjske zapore 11 Romov iz Črne in jih nato izgnali v Srbijo. Konec junija in v začetku julija 1941 so aretirali in nato 7. julija iz zbirnega taborišča v Št. Vidu pri Ljubljani odpeljali v Srbijo in na Hrvaško 326 oseb iz Mežiške doline oziroma 2,22% prebivalstva, v prvi vrsti duhovnikov in učiteljev ter vseh, ki so se v dolino priselili po 1914.⁵² Iz Dravograda in okolice pa so 4. julija aretirali in odpeljali prav tako v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno 25 družin in 15 posameznikov, skupaj 110 oseb.⁵³ Skupno torej 436 oseb; skupno s 151, za katere je vzrok neizgona naveden, je to sicer manj kot četrtina vseh, ki so bili določeni za izgon na Balkan; za tiste, ki so bili določeni za Nemčijo, nimamo podatkov, koliko jih je bilo dejansko izgnanih, o vzrokih za neizgon ostalih pa lahko le ugibamo; gotovo so igrale vlogo pri tem osebne intervencije, predvsem pa potreba po delovni sili v rudniku in železarni. Tako bi jih na primer samo iz

⁴⁹ Teodor Domej: O ponemčevanju južne Koroške v času nacizma in odmevi nanj (1938-1942). *Narodu in državi sovražni / Volks und Staatsfeindlich*, str. 210-231; France Filipič: Slovinci iz avstrijske Koroške v koncentracijskih taboriščih Tretjega rajha. Prav tam, str. 232-245.

⁵⁰ Žolnir, Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 15-31.

⁵¹ Tone Ferenc: Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIV 1994, št. 2, str. 231-244.

⁵² Pavle Cesar, Alojz Krivograd: *Spominu žrtev iz Mežiške doline 1941-1945*. Ravne na Koroškem 1984, str. 6.

⁵³ *Dravograd: 1185-1985, 800 let*. Dravograd 1985, str. 50.

Mežice moralo biti izgnanih približno toliko, kot je bilo dejansko izgnanih iz vse Mežiške doline, vendar so jih dejansko izgnali le 53.⁵⁴ Kljub temu je izgon leta 1941 pomenil hud udarec za slovenski narod, tukajšnjim Slovencem je odprl oči in jih dokončno prepričal o pravi naravi nacističnega okupacijskega sistema, kar je imelo za posledico pozneje tudi precejšen uspeh osvobodilnega gibanja.

Drug tak zločin, ki so ga storili Nemci že takoj po svojem prihodu in ki je bil tipična posledica narave nacističnega sistema, je bilo odstranjevanje duševno in telesno prizadetih oseb. Tāke osebe so prav tako ugotovili na rasnih in političnih pregledih, nato so jih junija pobrali in jih odpeljali (v Hartheim pri Linzu) ter jih usmrtili. Natančno število ni znano.⁵⁵

Izkoriščanje gmotnih in človeških sil

A. Severno od senžermenske meje

Nemci so dodobra izkoristili materialne in človeške potenciale bivše Avstrije in s tem tudi Koroške, ki je bila že pred anšlusom gospodarsko sicer manj razvita, z malo industrijskimi obrati in malo zaposlenimi, vendar so se morali še ti preusmeriti na vojno proizvodnjo.

Za dobavo električne energije je skrbela firma KELAG (prej KÄWAG), ki je na novo zgradila elektrarni v Žvabeku in Labotu, 20-kilovatno transformatorsko postajo v Lassendorfu pri Celovcu ter daljnovode Lassendorf-Arnstein, Žvabek-Hessenberg, Lassendorf-Brückl in Lassendorf-Beljak, načrtovali pa so tudi izgradnjo daljnovoda od Beljaka na Gorenjsko.

Pliberska svinčena družba (BBU) je imela na Koroškem več rudnikov svinca in cinka, topilnic oziroma predelovalnic, nekaj manjših elektrarn in lastne gozdove. V letu 1941 so na južnem delu Svinške planine odprli blizu Pöllinga rudnik sljude, pomembnega materiala za oblaganje podmornic za zaščito pred nasprotnikovimi radarji. Od jeklarn je bila najpomembnejša KESTAG v Borovljah, ki je 1943 bila vključena v proizvodnjo tankov in goseničnih vlačilcev. Za vojno pomembni so bili tudi strojni obrati v Beljaku, Celovcu in Jezernici (Seebach), ki so proizvajali tudi granate ter letalske dele, nadalje puškarska družba Borovlje ter tovarna lovskih pušk Franc Sodia v istem kraju, pa tudi tovarna akumulatorjev v Bistrici v Rožu. Od kemičnih tovarn je bila gotovo najpomembnejša tovarna klora v Mostiču (Brückl), za nameravano proizvodnjo atomske bombe pa kemična tovarna v Treibachu z elektrolizo v Seebachu. Od tovarn za predelavo lesa je bila gotovo najpomembnejša tovarna ivernih plošč bratov Leitgeb v Sinči Vesi (Kühnsdorf), ki so jih uporabljali za gradnjo barak za fronto. Seveda je bilo še mnogo drugih tovarn. Na splošno je mogoče reči, da je bilo koroško gospodarstvo, kot tudi gospodarstvo na ozemlju Avstrije tedaj v porastu. V industriji in rudarstvu so poleg

---

⁵⁴ Štefan Lednik: *Mežica 1994: O podobi in preteklosti kraja ob njegovi 840-letnici*, str. 170-173. Med vzroki za neizgon omenja (morda je Mežica specifičen primer) takojšen prestop številnih vidnih funkcionarjev Sokola in JNS med vodilne nacistične sodelavce. Takemu ravnanju je po njegovem mnenju treba pripisati zanimivost, da od učiteljev mežiške osnovne šole, vseskozi velikih jugoslovanskih nacionalistov in funkcionarjev pri Sokolu ni bil izgnan nihče, iz meščanske šole pa le ravnatelj in nek mlajši profesor. Zaprt tudi ni bil iz Mežice noben član KPS.

⁵⁵ Glej op. 52 in 53.

domačega prebivalstva, ki je bilo, če ni bilo mobilizirano v vojsko, polno zaposleno, močno zaposlovali tudi tuje prisilne delavce, predvsem iz Poljske in Ukrajine in vojne ujetnike, po nekaterih cenitvah samo na Koroškem okrog 14.000. Mnogo le-teh so zaposlovali tudi na kmetih.⁵⁶

Eden izmed vidikov izkoriščanja gmotnih in človeških sil je tudi mobilizacija moškega prebivalstva v oborožene sile, predvsem v Weremacht in Waffen - SS, pa tudi v policijo in pomožne oborožene formacije. Kolikšen obseg je mobilizacija dejansko imela, bo treba šele ugotoviti. Avstrijski vojaški zgodovinar dr. Othmar Tuider ugotavlja, da je bilo samo v Wermacht in Waffen-SS mobiliziranih 20%

avstrijskega prebivalstva. Če torej upoštevamo število koroških Slovencev, kot je bilo ugotovljeno, seveda ne v čisti obliki, na popisu prebivalstva 1939, bi ta številka znašala med 9000 in 10.000. Če drži njegova ugotovitev, da je bilo tudi padlih približno 20 odstotkov mobiliziranih, bi ta številka znašala okrog 2000.⁵⁷ Če pa upoštevamo število koroških Slovencev, ugotovljeno na neuradnih štetjih, pa so te številke precej večje.

B. Južno od senžermenske meje

V Dravogradu pred vojno ni bilo nobene pomembnejše industrije, bil pa je pomembno stičišče štirih dolin in železniško ter cestno križišče. Leta 1941, kmalu po začetku okupacije so Nemci pričeli graditi hidroelektrarno. K delu so pritegnili precej domačinov, pa tudi prisilnih delavcev iz NDH ter vojnih ujetnikov, največ Rusov, pa tudi Jugoslovanov, Čehov, Francozov in Angležev. Za vse ostale, razen Rusov, so zgradili taborišče nad železniško postajo na Meži, Ruse pa so namerno oddaljili in jim postavili posebno taborišče ob vhodu v Črneče. Tam so na jesen postavili na hitro pet mračnih barak z zamreženimi okni in stražarskimi stolpi. 22. novembra so iz matičnega taborišča vojnih ujetnikov pripeljali 399 izstradanih Rusov, ki so zaradi naporov, podhranjenosti in bolezni množično umirali, v dveh mesecih več kot sto, do 18. julija 1942 197, v matično taborišče je bilo tedaj vrnjenih 98 ujetnikov, na delu so bili še 104, v začetku 1943 so to število dvignili na 214. Tega leta so jih preselili drugam, v predelano taborišče pa vselili 200 nemških vojakov, ki so varovali gradbišče in bili priganjači.⁵⁸

V Mežiški dolini sta bila dva obrata posebej pomembna za vojno industrijo: Srednjeevropski rudnik Mežica in Železarna Ravne. Mežiški rudnik je bil z letom 1941 vključen v družbo BBU. Tokrat je v njem skupno s topilnico svinca in cinka v Žerjavu delalo 1138 delavcev, konec leta 1943 1495, ob koncu vojne pa 1232. Nemci so mobilizirali v svojo vojsko le okrog 150 rudarjev, okrog 500 so jih mobilizirali partizani, zato je morala uprava rudnika pripeljati nekaj delovne sile od drugod ter zaposliti tudi precej žensk. Po letu 1943 so vozili rudo topit v Ziljico. Pri izkopu so se usmerili predvsem na bolj kakovostno rudo, zato je bil rudnik ob koncu vojne skoraj povsem izčrpan. Železarna Ravne je bila julija 1941 proglašena za oboroževalni obrat in je izdelovala torzijske vzmeti za tanke in topove in

---

⁵⁶ Stefan Karner: *Kärntens Wirtschaft 1938-1945, Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie*, Mit einem Nachwort von Albert Speer. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Landeshauptstadt Klagenfurt, Band 2, Klagenfurt 1976.

⁵⁷ Othmar Tuider, *Die Wehrkreise*, str. 1 in 47.

⁵⁸ *Dravograd, 1185-1985, 800 let*, str. 54-55.

jeklene nosilce za letalska krila. Število delavcev je bilo na začetku vojne 450, 1942 600, ob koncu vojne pa 1065. Poleg domačinov so imeli za delo tudi prisilne delavce iz NDH, ki so jim zgradili samski dom, in prisilne delavke iz Rusije in Ukrajine. Tudi les, ki je pomembna naravna surovina Mežiške doline, so Nemci močno izkoriščali.⁵⁹

Tudi za Koroško južno od senžermenske meje velja, da so Nemci v primerjavi s Koroško severno od nje sicer dokaj pozno, a vendarle v začetku 1943 pričeli mobilizirati v svojo vojsko in v obvezno delovno službo. Mobilizacije v tem delu Koroške bodo predmet nadaljnjega preučevanja; za zdaj lahko rečemo le, da so Nemci zaradi pomanjkanja delovne sile v vojaško pomembni industriji in rudarstvu

zlasti v Mežiški dolini številne delavce dolgo časa držali doma in jih niso vpoklicali v vojsko, so jih pa zato vključevali v domače, pomožne oborožene formacije (SA, deželna straža, obratna straža, tudi enote SS). Kljub velikim potrebam v industriji pa so vendarle sčasoma mobilizirali tudi železniške delavce in mežiške rudarje; za slednje imamo podatek, da jih je bilo konec leta 1944 v nemški vojski okrog 150.⁶⁰

Koliko je bilo vseh nasilno mobiliziranih, za zdaj ne vemo. Imamo le podatek, do katerega je takoj po vojni prišla Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev in ki se zdi verjeten, vendar ne vemo, kako ga je ugotovila, nanaša pa se na ozemlje, ki ga danes pojmuje kot Koroško krajino (Mežiška, Mislinjska in zgornja Dravska dolina). Na vsem tem ozemlju naj bi bile prisilno mobilizirane 3303 osebe; gre za mobilizirance v nemško vojsko in tudi v pomožne formacije.⁶¹

Sklep

Nacistična vladavina je trajala na Koroškem severno od senžermenske meje približno sedem let in dva meseca, južno od nje pa nekoliko več kot štiri leta in mesec dni. Njeno obdobje se je končalo z vojaškim porazom nacistične Nemčije. Ne glede na to, da je bila, tudi na račun vojne proizvodnje, gospodarsko, pa tudi na nekaterih drugih področjih (socialnem, zlasti v odpravi brezposelnosti) dokaj uspešna, tudi na Koroškem ni zapustila za seboj ničesar, kar bi imelo trajno vrednost in kar bi bilo vredno ohranjati in razvijati; niti na gospodarskem, socialnem, kulturnem, prosvetnem področju, niti na področju medčloveških odnosov. Zapustila je le vojno razdejanje, ki tudi relativno mirni deželi Koroški ni prizaneslo, številne družine brez očetov ali celo brez obeh staršev, številne telesne in duševne invalide, množice razseljenih oseb, razrušeno infrastrukturo, negotovo prihodnost za preživele. Zapustila pa je (velja z Koroško, severno od senžermenske meje) tudi množico bivših nacistov, ki so v novih, 'demokratičnih' časih, nekaznovani in prebarvani nadaljevali svojo izključujočo politiko do koroških Slovencev.

---

⁵⁹ Ivan Mohorič: *Industrializacija Mežiške doline*. Maribor 1954, str. 27-29, 38-42, 66, 200-203; Karner, *Kärntens Wirtschaft 1938-1945*, str. 145-155, 175 in 207-209.

⁶⁰ AKPM, nemško gradivo, neoznačen fascikel, seznam rudarjev mežiškega rudnika - nemških vojakov, 27. 12. 1944.

⁶¹ ARS II, KUZOP, fasc. 867/IV; zbirni pregled vojne škode za okraj Slovenj Gradec.

 Marjan Linasi

 DIE NAZISTISCHE HERRSCHAFT IN KÄRNTEN UND IHRE SLOWENENPOLITIK ZWISCHEN
 1938-1945

 Zusammenfassung

Das Gebiet Kärntens nördlich der Saint Germain Grenze wurde am 13. März 1938 durch den Anschluß Österreichs an das Deutsche Reich zu Gau Kärnten. Kärnten war zu diesem Zeitpunkt ein unterentwickeltes und für großzügigere Wirtschaftsströmungen geschlossenes Land mit 451.078 Einwohnern; offiziellen Angaben nach zählten sich 45.000 davon zu dem slowenischen Sprach- und Nationalkreis. Zweisprachiges Gebiet Südkärntens gehörte zu den Landkreisen Wolfsberg, Völkermarkt, Klagenfurt, Villach und Hermagor, die in 90 Gemeinden unterteilt waren. Militärisch gehörte dieses Gebiet zu dem XVIII. Militärkreis und polizeilich zu dem SS Oberabschnitt Alpenland, beide mit dem Sitz in Salzburg. Nach der deutschen Besetzung Sloweniens erweiterte sich die Zuständigkeit dieser beiden Behörden über Untersteiermark, Gorenjska (Oberkrain) und Kärnten südlich der Saint Germain Grenze. Für die Zivilverwaltung in Kärnten war die Kärntner Landesregierung zuständig; die Hauptrolle darin hatte der Gauleiter und Statthalter für Kärnten, der sowohl über die Staats- als auch über die Parteimacht im Kreis verfügte. Gerade Kärnten, das als Wiege des Nazismus außerhalb Deutschlands galt, hatte von allen deutschen Ländern innerhalb des Reichs die höchste Mitgliederzahl der nationalsozialistischen Partei (10% der Bevölkerung). Ähnlich wie die nazistische Partei (NSDAP) waren andere Organisationen organisiert: HJ, BDM, DAF, NSKOV, NSKK, NS-Frauenschaft. Für öffentliche Ordnung, Entdeckung und Bekämpfung der inneren Feinde des Regimes und später für den Kampf gegen die Partisanen waren folgende Organisationen zuständig: die Schutzpolizei (Gendarmerie mit Land- und Stadtwache, Schutzpolizei), die Gestapo und die Kriminalpolizei, Sicherheitsdienst (SD) und Hilfsformationen (SA, Betriebsschutz, bewaffnete Einheiten der allgemeinen SS, HJ und andere), und seit April 1944, als Partisanentum stärker wurde, noch zusätzlich der 13. SS Polizeiregiment. Auf dem Gebiet Kärntens gab es auch zahlreiche deutsche Armee- und SS- Einheiten, die von Zeit zu Zeit für den Kampf gegen die Partisanen eingesetzt wurden. Alle oben erwähnten Formationen verfügten im Jahre 1944 über 12.000 Personen. Zu dem Repressiven Apparat muß auch der Volksgerichtshof, der auch in Celovec tagte, gezählt werden.

Nach dem Anschluß hatten in Kärnten die extrem Deutsch-nationalen Mächte freie Hände; sie wurden in das nazistische politische und Machtapparat eingeschlossen. Schon bis zu dem Angriff Deutschlands auf Jugoslawien, mit dem noch das letzte außenpolitische Hindernis beseitigt wurde, wurden alle 67 zweisprachige (ukravistische) Schulen so wie die slowenische Fibel abgeschafft, die gotische Schrift wurde eingeführt, die slowenischen Lehrer und andere Intellektuelle wurden versetzt, slowenische Veranstaltungen unterbunden; weiters steigerte man den wirtschaftlichen Druck auf die Slowenen und führte die sog. Windischtheorie ein, wonach es zwei Arten von Slowenen geben sollte, je nach dem, ob sie den Deutschen gegenüber freundlich oder feindlich gesinnt waren. Am 14. und 15. April 1942 wurden 1220 Slowenen von der Polizei festgenommen und in den Sammellager in Ebental (Žrelec) bei Klagenfurt gebracht; 917 davon wurden dann in verschiedene deutsche Lager weitergeschickt. Das war nur der Anfang einer seit langem geplanten, umfangreichen Aktion, die aber aus verschiedenen Gründen nicht durchgeführt wurde. Trotzdem verzichtete man nie auf die ethnische Säuberung Kärntens. In den folgenden Jahren wurde das ganze Verwaltungsapparat für die Germanisierung der Slowenen eingespannt; im öffentlichen Leben wurde der Gebrauch der deutschen Sprache befohlen; das galt auch für den Gottesdienst.

Die Nazis wußten sowohl das materielle als auch das menschliche Potential des Landes gut auszunutzen; die gesamte Industrie, sofern sie in Kärnten vorhanden war, wurde für die Kriegszwecke eingesetzt; etwa 14.000 Arbeiter, vorwiegend Polen und Ukrainer wurden ins Land gebracht. Schon seit 1938 gab es in Kärnten Mobilisierungen für die Armee.

Kärnten südlich der Saint Germain Grenze umfaßte Mežatal, Dravograd mit Hinterland und die Gemeinde Jezersko, zusammen etwa 19.700 Einwohner. Die letztere wurde am 1. August 1941 dem Bezirk Kranj angeschlossen; das Mežatal mit Dravograd blieb dagegen bis 20. Januar 1942 eine selbständige Gemeinde; danach wurde das Mežatal dem Kreis Völkermarkt und Dravograd dem Kreis Wolfsberg angeschlossen. Dieser Teil Kärntens wurde so enger an das Deutsche Reich geknüpft, formalrechtlich ist es jedoch nie zu dem Anschluß gekommen; sowohl dieses Gebiet als auch Gorenjska

wurden offiziell die "besetzten Gebiete von Kärntens und Krain" genannt. Nach der deutschen Besetzung wurden sofort zahlreiche nationalbewußte Menschen, vor allem Intellektuelle, von den Deutschen festgenommen und in die südlicheren Gebiete des ehemaligen Jugoslawiens, einige von ihnen aber auch nach Deutschland verbannt. Die Bevölkerung wurde je nach ihrer politischen Gesinnung und Rasse in drei Gruppen geteilt: vollberechtigte Bürger, Bürger auf Abruf und Schutzangehörige. Auch die hiesige Bevölkerung sollte so schnell wie möglich germanisiert werden; um dieses Ziel zu erreichen wurden sowohl das gesamte politische und Verwaltungsapparat eingesetzt als auch Kindergärten und Schulen. Man nutzte das menschliche Potential des Gebiets aus, das galt vor allem für das Mežatal, das sowohl über eine gut entwickelte Industrie, als auch über wichtige Bodenschätze (Blei, Zink und Holz) verfügte. Im Januar 1943 begann man mit der Mobilisierung der Männer; sie wurde aber nur im begrenzten Umfang durchgeführt, da man die Arbeitskräfte für die kriegswichtige Industrie brauchte. Zahlreiche Männer wurden dagegen in bewaffnete Formationen, vor allem SA, Landwache, Industrieschutz, usw. eingezogen. In allen Gemeindezentren gab es Gendarmeriewachen, seit Mitte 1943 aber auch Landeschützenbataillone und Grenzschutzeinheiten; dazu kam im April 1944 noch das 13. SS Polizeiregiment.

Die nazistische Herrschaft in Kärnten südlich der Saint Germain Grenze dauerte etwa sieben und südlich davon etwas über vier Jahre. Obwohl das Land auf Grund der Kriegsindustrie auf dem wirtschaftlichen und auch auf anderen Gebieten ziemlich erfolgreich war, blieb nichts, was einen dauerhaften Wert hätte, übrig, nichts, was man erhalten und weiterentwickeln könnte. In Kärnten nördlich der Saint Germain Grenze lies sie zahlreiche ehemalige Nazisten zurück, die unter neuen Bedingungen ihre Ausschließungspolitik gegenüber den Kärnter Slowenen fortführten.